

Dalibor Kučera

Moderní psychologie

S vděčností věnováno Ivě Stuchlíkové a Janě Havigerové

Dalibor Kučera

Moderní psychologie

Hlavní obory a témata současné psychologické vědy

Grada Publishing

Mgr. Dalibor Kučera

MODERNÍ PSYCHOLOGIE

Hlavní obory a témata současné psychologické vědy

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE:

Vydala Grada Publishing, a. s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 5305. publikaci

Recenzovali:

prof. PhDr. Alena Plháková, CSc.
PhDr. David Kuneš, Ph.D.

Odpovědná redaktorka Dana Pokorná
Sazba, zlom a grafické zpracování Dalibor Kučera
Počet stran 216
Vydání 1., 2013

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

© Grada Publishing, a. s., 2013
Cover Illustration © Anna Poláková, 2013

ISBN 978-80-247-4621-0

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-8773-2 (ve formátu PDF)
ISBN 978-80-247-8774-9 (ve formátu EPUB)

Obsah

Předmluva	9	2.2	Základy genetiky	44
Jak číst tuto knihu	10	2.3	Endokrinní systém	46
Úvod do psychologie	11	2.4	Nervový systém	48
1. Hlavní psychologické směry 20. století	14	2.4.1	Buněčné komponenty (neurony a glie)	48
1.1 Úvod do vývoje psychologie	14	2.4.2	Centrální nervový systém	51
1.1.1 Vznik a vývoj vědecké psychologie	14	2.4.2.1	Mozek	51
1.2 Strukturalismus	16	2.4.2.2	Neuroplasticita a neurogeneze	56
1.3 Funkcionalismus	16	2.4.3	Metody zkoumání struktury a činnosti mozku	57
1.4 Psychodynamické přístupy	18	2.4.4	Periferní nervový systém	61
1.5 Behaviorismus a neobehaviorismus	22	2.4.4.1	Autonomní nervový systém	61
1.6 Gestaltismus a neogestaltismus	25	2.4.5	Reflexy	62
1.7 Fenomenologické a existenciální přístupy	28	2.4.6	Senzorický systém	62
1.7.1 Fenomenologie	28	2.4.6.1	Zrak	63
1.7.2 Existenciální psychologie a daseinsanalýza	29	2.4.6.2	Sluch	64
1.8 Humanistická psychologie	30	2.4.6.3	Poloha a pohyb	64
1.9 Kognitivní psychologie	32	2.4.6.4	Chemoreceptory (čich a chuť)	65
1.10 Další směry	37	2.4.6.5	Somatosenzorický systém (propriocepce a kožní cití)	66
1.10.1 Systematické přístupy a eklekticismus	37	2.4.6.6	Somatická bolest	66
1.10.2 Rysové a faktorové přístupy	38	2.5	Biologické rytmy	67
1.10.3 Sociálně-kognitivní psychologie	39	2.6	Základní anatomická terminologie	68
1.10.4 Pozitivní psychologie	40	3. Obecná psychologie a psychologie osobnosti	70	
1.10.5 Transpersonální psychologie	41	3.1	Úvod do problematiky	70
1.11 Soupis směrů a jejich představitelů	42	3.2	Vědomí, bdělost a spánek	70
1.12 Česká psychologie v první polovině 20. století	43	3.2.1	Vědomí, bdělost	70
2. Biologická psychologie	44	3.2.2	Spánek	72
2.1 Úvod do problematiky	44	3.3	Pozornost a vnímání	75
		3.3.1	Pozornost	75
		3.3.2	Vnímání (percepce)	77
		3.3.3	Reprezentace objektů, orientace v prostoru a organizace poznatků	79
		3.4	Motivace	81
		3.5	Emoce	84

3.5.1	Empatie a příbuzné stavy	89
3.5.2	Humor a smích	89
3.6	Stres a závislost	90
3.7	Temperament	91
3.8	Paměť a učení	94
3.9	Myšlení	99
3.9.1	Usuzování a rozhodování	99
3.9.2	Mentalizace a klamání	101
3.10	Inteligence	101
3.11	Jazyk a komunikace	104
3.12	Charakter a sebezpojetí	105
3.12.1	Charakter	105
3.12.2	Sebezpojetí	106
3.12.2.1	Sebezpojetí v kontextu sociálně-kognitivní teorie	106
3.12.3	Morálka a ctnost	108
4.	Sociální psychologie	110
4.1	Úvod do problematiky	110
4.2	Socializace	110
4.3	Sociální interakce a její souvislosti	111
4.3.1	Sociální kognice – atribuce, utváření dojmu a schémata	112
4.3.1.1	Atribuce	112
4.3.1.2	Utváření dojmu	113
4.3.1.3	Schémata	114
4.3.2	Osobní vztahy	116
4.3.3	Afiliace a atraktivita	117
4.3.4	Láska a partnerský vztah	118
4.3.5	Prosociální chování	121
4.3.6	Agrese	122
4.4	Postoje	124
4.5	Skupinové jevy a procesy	125
4.5.1	Základní charakteristiky skupinových jevů a procesů	125
4.5.2	Kolektivní chování a jeho dynamika	126
4.5.3	Poslušnost vůči autoritě, vzpoura, vliv situace na chování	129
4.5.3.1	Poslušnost vůči autoritě	129
4.5.3.2	Vzpoura	130

4.5.3.3	Vliv situace na chování	130
4.5.4	Konflikty a jejich řešení	131
4.5.5	Média, reklama a techniky vyvolání souhlasu (vyhovění)	132
4.5.5.1	Média	132
4.5.5.2	Reklama	133
4.5.5.3	Vyvolání souhlasu a vyhovění	133

5. Vývojová psychologie 135

5.1	Úvod do problematiky	135
5.2	Základní vývojové teorie	136
5.2.1	Neuromaturační teorie	136
5.2.2	Konstruktivistické teorie	137
5.2.3	Etologické a evoluční teorie	139
5.2.4	Teorie učení	140
5.2.5	Psychodynamické teorie	140
5.2.6	Teorie dynamických systémů	142
5.2.7	Soupis základních vývojových teorií a jejich představitelů	143
5.3	Základní vývojové etapy	143
5.3.1	Prenatální a perinatální období	144
5.3.2	Novorozenecké období	145
5.3.3	Kojenecké období	146
5.3.4	Batoletčí věk	147
5.3.5	Předškolní věk	147
5.3.6	Školní věk	148
5.3.7	Dospívání	149
5.3.8	Dospělost	150
5.3.9	Stáří	152

6. Komparativní psychologie 154

6.1	Úvod do problematiky	154
6.2	Psychické procesy na subhumánní úrovni	155
6.2.1	Altruismus	155
6.2.2	Sociální chování	156
6.2.3	Emoce	156
6.2.4	Komunikace a jazyk	156
6.2.5	Vyšší psychické procesy a mentalizace	159
6.2.6	Inteligence	160

7. Diagnostika a léčba psychických poruch 161

7.1	Úvod do problematiky	161
7.1.1	Vznik moderní psychiatrie a klinické psychologie	162
7.2	Psychopatologie	162
7.2.1	Klasifikace duševních poruch a poruch chování podle manuálu MKN-10	163
7.3	Léčba psychických poruch	164
7.3.1	Psychiatrická péče	164
7.3.2	Farmakoterapie	164
7.3.3	Biologické metody	166
7.4	Klinická psychologie	167
7.4.1	Vnitřní konflikty a jejich zpracování	167
7.4.2	Vybrané psychoterapeutické směry	169
7.4.2.1	Psychoanalytická a psychodynamická terapie	169
7.4.2.2	Behaviorální terapie	169
7.4.2.3	Kognitivní terapie	170
7.4.2.4	Kognitivně-behaviorální terapie	171
7.4.2.5	Humanistické a existenciální terapeutické přístupy	172
7.4.2.6	Terapie ve skupině	173
7.4.2.7	Rodinná a systemická terapie, alternativní terapie	174
7.4.3	Psychodiagnostika	174

8. Psychologický výzkum 176

8.1	Úvod do problematiky	176
8.1.1	Typy výzkumů	177
8.2	Výzkumný projekt	178
8.2.1	Proměnné	178
8.2.1.1	Typy proměnných	178
8.2.1.2	Typy vztahů mezi proměnnými	180
8.2.1.3	Hodnoty proměnných	180
8.2.2	Výzkumný plán	182
8.2.2.1	Experiment, kvaziexperiment a neexperimentální výzkumné plány	182
8.2.2.2	Typy výzkumného plánu podle množství nezávisle proměnných	183
8.3	Získávání dat	184
8.3.1	Výběr vzorku	184
8.3.2	Metody získávání dat	185
8.3.2.1	Pozorování	185
8.3.2.2	Rozhovor, dotazník	186

8.3.2.3	Anamnéza	187
8.3.2.4	Analýza produktů	187
8.3.2.5	Psychologický test	188
8.3.2.6	Metaanalýza	188

Literatura	189
------------	-----

Obrazové podklady	203
-------------------	-----

Věcný rejstřík	206
----------------	-----

Jmenný rejstřík	212
-----------------	-----

Předmluva

O psychologii již bylo napsáno mnoho knih – od ryze vědeckých publikací přes učebnice, přehledy a populárně-naučnou literaturu až po pestrou směsici různých lifestyleových knížek a návodů. Řadu čtenářů tedy možná napadne otázka, proč vlastně uvádět další titul, navíc titul přehledový – co může taková publikace přinést nového?

Moderní psychologii jsem začal připravovat jako materiál ke stejnojmennému semináři, který měl studenty uvést do hlavních oblastí psychologické vědy. Dlouho jsem hledal publikaci, kterou bych mohl zadat jako základní povinnou literaturu, knihu, která by byla přiměřeně aktuální, přehledná, jazykově přístupná a zároveň dostatečně obsáhlá. Pominu-li vynikající české monografie, které jsou však většinou úzce specializované na konkrétní obor, či kvalitní zahraniční práce, které jsou zase náročnější jazykově, žádnou takovou knihu jsem mezi českými tituly nenašel. Bylo třeba vymyslet jiné řešení. Rozhodl jsem se proto pracovat s vlastními materiály – s výpisky z přečtených knih a přednášek, s nasbíranými odkazy na články a výzkumy. Bylo samozřejmě nezbytné vše zásadně upravit, protřídit, doplnit, dohledat zdroje a texty rozdělit do vhodných tematických oddílů. Po čase vznikla první elektronická verze publikace, se kterou jsme začali v semináři pracovat. V průběhu výuky jsem materiál rozšiřoval, opravoval a postupně přibývaly nové kapitoly a doplnění, až se text změnil ve víceméně kompletní knihu s jasně vymezeným obsahem, desítkami obrázků a odkazy na více než pět set domácích i zahraničních zdrojů. O rok později již byla *Moderní psychologie* připravena ke knižnímu vydání.

Jakou knihou tedy *Moderní psychologie* je a komu je určena? Od počátku byla koncipovaná jako maximálně kompaktní shrnutí základních psychologických poznatků. Kniha by měla být stručným a přehledným průvodcem při studiu psychologie, zdrojem aktuálních informací, podaných v jasně strukturované formě. Je vhodné poznamenat, že *Moderní psychologie* nemůže být, už jen vzhledem ke svému rozsahu, náhradou za odborné monografie či velké přehledy (uvažme, že např. Weinerův *Handbook of Psychology* má přes 8 000 stran). V tomto ohledu je tedy spíše „kapesní“ příručkou doplňující specializovanou psychologickou literaturu, navigující čtenáře po dané problematice. Mohla by být vítanou pomůckou nejen pro studenty společenskovědních oborů, ale také pro psychology či absolventy příbuzných disciplín, kteří chtějí mít vždy po ruce základní informace z knih, které již dávno přečetli a vrátili do knihovny.

Ať už budete využívat tuto knihu jakkoliv, doufám, že vám *Moderní psychologie* přinese co nejlepší rozhled, a především chuť objevovat a získávat nové vědomosti ve fascinujícím světě současné psychologie.

Dalibor Kučera

Za pomoc a podporu při vydání této knihy bych rád poděkoval doktorce Janě Němečkové, profesorce Ivě Stuchlíkové, profesorce Aleně Plhákové, doktoru Davidu Kunešovi, doktorce Janě Havigerové, profesorovi Marku Blatnému a magistře Evě Literákové. Velký dík patří také mé rodině a mým přátelům.

Jak číst tuto knihu

Písma použitá v běžném textu

Text obsahuje tučně **zvýrazněné pojmy** (*s anglickými překlady*) a mnoho přímých i nepřímých citací (včetně jejich zdrojů ve formátu APA).

Symbols pro doplňující okénka a obrazové podklady

Text často odkazuje na informace v **doplňujících okénkách** [†] a na **obrazové podklady** [↗] (naleznete je na stejné či sousední straně).

Doplňující okénko

Doplňující okénko

V šedém rámečku naleznete rozsáhlejší doplnění, která se přímo či nepřímo dotýkají základního textu. Pokud na text navazují přímo, objevuje se v textu symbol přímého odkazu – tj. [†]. Okénka jsou opět doplněna informací o zdroji, a to buď přímo v odstavci (jako letopočet v závorce), nebo pod textem.

Odkazy na další literaturu

Výběr z doporučené literatury

V úvodu většiny kapitol naleznete základní výběr z doporučených českých odborných publikací, které se vztahují k dané kapitole.

Členění textu

0. Kapitola

0.0 Oddíl

0.0.0 Pododdíl

0.0.0.0 Část pododdílu

Zvýrazněný nadpis

Běžný nadpis

Obrazové podklady

Obrazové podklady jsou číslovány a jejich soupis je uveden v části Obrazové podklady.

Některé obrázky (zejména portrétní fotografie) nejsou opatřeny titulky – je na ně odkazováno přímo v textu (zde uspořádání obrázků kopíruje jeho posloupnost) či v doplňujícím okénku.

Titulek k obrázku pořadové číslo

Citace

Citace jsou v knize uvedeny ve formátu APA, tedy např. (příjmení 1. spoluautora, 2. spoluautora & 3. spoluautora, datum uveřejnění textu). Kompletní přehled odkazovaných zdrojů je otištěn v části Literatura.

Pro snadnější orientaci ve zdrojovém dokumentu je i u řady nepřímých citací přidružena informace o rozsahu stran, ze kterých text dané kapitoly čerpá.

Úvod do psychologie

Psychologii je velmi obtížné definovat či přesněji popsat, hodnotíme-li ji jako celek. Nejčastěji užívané formulace, tj. že je „**vědou zabývající se lidskou myslí a jejím fungováním, zejména z hlediska jejího vlivu na chování**“ (Oxford Dictionaries, 2013), „**vědou o prožívání a chování**“ (Kern, Mehl, Nolz, Peter & Wintersperger, 2000, s. 15), případně „**vědou o duševních jevech**“ (Havránek, et al., 1989), jsou sice srozumitelné, nicméně pro potřeby jasného vymezení psychologie a jejích disciplín nedostačující. Určité rozpaky při její charakterizaci ostatně můžeme nalézt i v sekci „definice psychologie“ na stránkách American Psychological Association (APA, 2012) nebo u hesla „psychologie“ v *Psychologickém slovníku* Hartla a Hartlové (2004, s. 473–477), kde sice výklad pokrývá více než čtyři strany textu, avšak pouze ve formě různých predefinic, nikoliv definic tohoto pojmu.

Komplikované a přitom nejednoznačné vymezení psychologie jistě není způsobeno nekompetentností vědeckých teoretiků, ale spíše podstatou samotné psychologie. Ta souvisí nejen s velkým **množstvím různorodých směrů a disciplín**, které můžeme do oblasti psychologie zařadit, ale také s počtem tzv. **hraničních témat**, u kterých je těžké určit, jedná-li se ještě o téma psychologické, nebo zda už daná problematika náleží vědě jiné (např. sociologii či medicíně), případně je-li vůbec „vědecká“. Samozřejmě můžeme namítnout, že podobnou obecnost, pestrost a interdisciplinární střety dnes nalezneme i u většiny dalších věd, případně že daný fenomén souvisí s celkovým trendem propojovat a zároveň diverzifikovat různá odvětví. Psychologie je však v tomto směru poměrně ojedinělá – přívlastek „psychologický“ totiž pokrývá vskutku rekordní škálu oblastí; od vysoce exaktních směrů (např. neurověda či biologická psychologie) až po směry značně „pseudovědecké“ a spekulativní, které se ovšem k psychologii, ale i k vědě obecně stále iniciativně hlásí (např. psychotronika, resp. parapsychologie). Rozlišení mezi psychologií a pseudopsychologií je pak o to těžší, že ani u řady tradičních a v psychologii etablovaných přístupů (např. psychoanalýzy) nelze vycházet z obecného popperovského paradigmatu vědy (tj. ověřitelnosti, resp. falzifikovatelnosti poznání), a tím ji jako vědu zcela legitimizovat. Rozpětí psychologie je tedy obrovské a dalo by se říct, že směry na protějších koncích spektra už nemají, kromě onoho přívlastku, téměř nic společného.

Přes obtíže spojené s vymezením psychologie se pokusme alespoň v hlavních rysech popsat její **strukturu a členění**. To je důležité nejen s ohledem na samotnou teorii vědy, ale i z ryze praktických důvodů – např. pro popis psychologických specializací, pro uspořádání informací v odborné literatuře či pro rozdělení studia psychologie do smysluplných celků. Z předchozího textu je zřejmé, že ani zde nemůže být přehled zcela univerzální a jednoznačný. Struktura psychologie je nejčastěji popisována pomocí kategorií „**obory**“ (označované také jako „oblasti“ či „disciplíny“ – např. obor sociální psychologie či oblast vývojové psychologie), „**přístupy**“, resp. „**směry**“, (označované také jako „školy“ a užívané zejména v rámci dějin psychologie – např. psychodynamické přístupy či psychoanalytická škola), dále všeobecnou kategorií „specializace“, případně jen prostou kategorií „**tématu**“ (např. téma emocí studuje „psychologie emocí“). S tím souvisí také rozdílná obsahová struk-

tura u velkých přehledových publikací – např. Atkinson et al. (2003) psychologii rozděluje tematicky (např. „biologické a vývojové procesy“), Eysenck (2003) naopak podle oborů (např. „vývojová psychologie“), tedy stejně jako např. dvanáctisvazkový *Handbook of Psychology* (Weiner, 2003) či právě *Moderní psychologie*.

K systematizaci hlavních psychologických oborů nám může posloužit také rozdělení vědy jako takové. Obecně rozlišujeme vědu **základní** (tj. poznávající, akademickou) a vědu **aplikovanou** (tj. užitou), související s preferencí základního výzkumu (zaměřeného primárně na poznání jako takové) či výzkumu aplikovaného (zaměřeného na praktické problémy). Pokusíme-li se vše zjednodušit v rovině psychologie, pak základní obory (např. obecná psychologie) přinášejí teoretické modely, které pak aplikované obory (např. klinická psychologie) užívají v konkrétní společenské praxi. Přestože aplikovaná věda logicky nemůže splňovat všechna kritéria vědy „regulérní“ (alespoň podle paradigmatu zmíněného výše), většinou s ní jako s vědou pracujeme. Charakterizujeme ji pak širší definicí, podle které je věda systematicky organizovaný souhrn vědění v určité oblasti (Oxford Dictionaries, 2013).

Opustíme-li teoretickou systematizaci psychologie, dostaneme se k poslední, avšak poměrně zásadní otázce – jaká tedy vlastně je **současná podoba psychologické vědy**? Z výše uvedeného je patrné, že v řadě ohledů je dnes psychologie jako celek poněkud nestabilní, a to i pokud pomineme rozpory mezi „více vědeckou“ a „méně vědeckou“ psychologií. Ohromný rozmach techniky a vědeckého poznání urychlil vývoj některých disciplín (zejm. zmíněných „exaktních“ směrů) do té míry, že se nejen vzdalují méně progresivním psychologickým specializacím, ale i sobě navzájem. Řada oborů vyžaduje znalosti ze zcela odlišných vědních oblastí, orientaci ve velmi specifickém kontextu, případně užívá převzatou či zcela novou terminologii – různí psychologové si tak postupně „přestávají rozumět“. Tuto problematiku ostatně reflektuje i řada významných autorů, kteří se domnívají, že psychologie jako komplex už dnes ani neexistuje (např. Gazzaniga, 1998, nebo Gardner, 1985). Tak různorodé obory, jako např. sociální psychologie, kognitivní věda, biologická psychologie či počítačová psychologie, zkrátka není možné vměstnat do jednoho rámce, který by navíc sdílely i s tzv. starou psychologií (reprezentovanou např. „klasickou“ psychoterapií) (Hatfield, 2003). Přestože je těžké tyto úvahy a jejich platnost obecně hodnotit, je pravděpodobné, že podobná diferenciací před více než sto lety předznamenala i osamostatnění psychologie od „mateřské“ filozofie (Hatfield, 2002).

Úvod do psychologie můžeme uzavřít tvrzením, že psychologie stále je, i na počátku 21. století, vědou mnoha různých tváří, směrů a specializací. Rozsah jejího zájmu je ostatně obdivuhodně široký – od studia izolovaných psychických jevů k popisu lidského života jako celku, od utváření složitých teorií ke každodenní praxi, od aplikace technologicky náročných metod k využívání metod zcela jednoduchých a běžných. Její celkovou různorodost ilustruje i tato publikace, o čemž svědčí poměrně pestrý obsah jejích kapitol.

Vybrané psychologické obory (Farková, 2008, s. 11; Atkinson, et al., 2003, s. 24–25; Eysenck, 2003; Hoskovec & Hoskovcová, 2000; Hunt, 2000; Weiner, 2003)

Kategorie	Obory	Anglické označení	Základní charakteristika
Základní obory	psychologie biologická	<i>biological psychology, physiological psychology</i>	studuje fyziologické procesy, považované za základ lidského prožívání a chování
	psychologie obecná	<i>general psychology, experimental psychology</i>	studuje základní psychické procesy a jejich obecné zákonitosti u duševně zdravého člověka (někdy je také označována jako „experimentální psychologie“)
	psychologie osobnosti	<i>personality psychology</i>	studuje psychické, sociální a biologické vlastnosti, rysy a stavy osobnosti v obecné rovině, se zaměřením na rozdíly mezi jednotlivci
	psychologie sociální	<i>social psychology</i>	studuje vliv sociálních faktorů na psychiku jedince v sociálních situacích
	psychologie vývojová	<i>developmental psychology</i>	studuje souvislosti a pravidla vývojových proměn v jednotlivých oblastech lidské psychiky, včetně působících mechanismů
Aplikované obory	psychologie klinická	<i>clinical psychology</i>	zaměřuje se na rozpoznávání, prevenci a terapii duševních chorob a na aplikaci psychologických poznatků ve zdravotnictví
	psychologie pedagogická a školní	<i>educational psychology</i>	zaměřuje se na aplikaci psychologických poznatků v oblasti lidského učení a vzdělávání
	psychologie poradenská	<i>consulting psychology, assessment psychology</i>	zaměřuje se na aplikaci psychologických poznatků v oblasti poradenství a asistence, vztahující se zejména k problematice lidského chování (např. sociální adaptaci) či k volbě povolání
	psychologie práce a řízení	<i>industrial and organizational psychology</i>	zaměřuje se na aplikaci psychologických poznatků v oblasti řízení lidských zdrojů, směřující ke zvýšení efektivity (sleduje např. chování zaměstnanců a jejich motivaci)
Speciální obory	dějiny psychologie	<i>history of psychology</i>	studuje vývoj psychologie
	psychologie komparativní	<i>comparative psychology</i>	studuje chování a prožívání zvířat, srovnává zvířecí a lidskou psychiku
	psychologie multidisciplinární	<i>multidisciplinary psychology</i>	označuje propojení různých psychologických oborů či přesah psychologie do jiných věd

1. Hlavní psychologické směry 20. století

Tato kapitola ve stručnosti systematizuje **základní vývoj psychologické vědy v průběhu minulého století** se zaměřením na přehled zásadních přístupů, oborů a osobností, které se na rozvoji psychologie podílely.

1.1 Úvod do vývoje psychologie

Psychologie, s ohledem na její proměny v posledním století, patří k oborům, ve kterých často dochází ke střetům či soupeření mezi různými tendencemi a přístupy. Jejich rozsah a výskyt nejsou náhodné a obvykle souvisí s proměnami vědeckého **paradigmatu**. Pro psychologii jsou typické zejména rozpory mezi **filozofickým pohledem** (zaměřeným na obecnou povahu poznání a poslání psychologie) a **scientismem** (zaměřeným na ryzí fakta), případně **racionalismem** (založeným na logické analýze) a **empirismem** (založeným na pozorování).

Výběr z doporučené literatury

Drapela, V. J. (2001). *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál.
Hoskovec, J., Nakonečný, M. & Sedláková, M. (2002). *Psychologie XX. století*. Praha: Karolinum.
Hunt, M. (2000). *Dějiny psychologie*. Praha: Portál.
Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing.

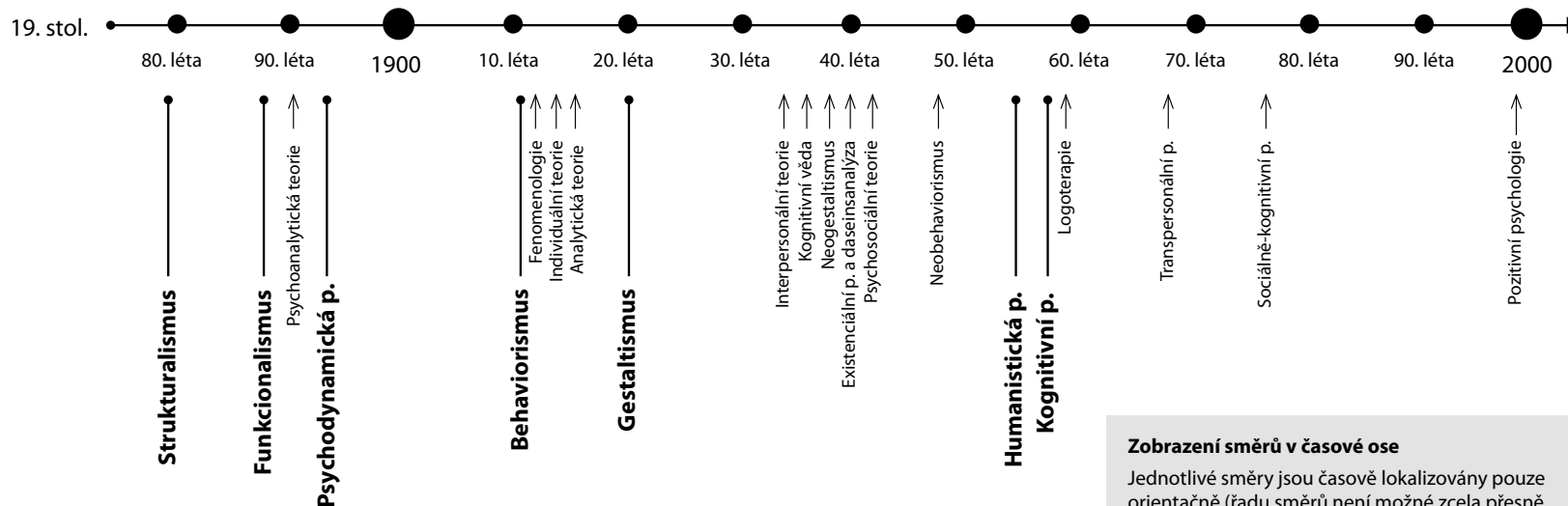
1.1.1 Vznik a vývoj vědecké psychologie

Emancipace psychologie v kontextu uznávaných vědeckých disciplín probíhá zhruba sto padesát let (Hatfield, 2002). Stejně jako většina věd se z větší části zformovala oddělením od klasické filozofie, přičemž definitivně se oba obory rozdělily na počátku 20. století, což dokládá např. vznik samostatných kateder psychologie na univerzitách (Boring, 1950). Měla na tom zásluhu především nově vznikající **výzkumná psychologie** (*experimental psychology*; Hatfield, 2002). Ta se chtěla od počátku profilovat především jako „tvrdá“ přírodní věda (*hard science*), inspirovaná přístupem a výzkumy Wilhelma Wundta (1902), který roku 1879 založil v Lipsku laboratoř, ve které pomocí fyzikálního a fyziologického pohledu systematicky pozoroval a měřil psychické fenomény. Přívrženci tohoto směru často označovali tradiční psychologii za „nakaženou mentalistickou infekcí“, která se projevovala např. v užívání nepřijatelné subjektivní introspekce (Watson, 1913). Vliv tzv. fyzikalismu, empirismu a logického pozitivismu (např. Carnap, 1932; Hempel, 1935) nakonec slavil úspěch a až do třicátých let v psychologii víceméně dominoval striktně „vnějškový“ vědecký přístup, reprezentovaný zejména behaviorismem v podání např. J. B. Watsona (1913), C. L. Hulla (1943) a B. F. Skinnera (1938). V řadě případů se tomuto směru dostalo i oficiálního uznání v podobě označení psychologie za přírodní vědu (Hatfield, 1997), nicméně dlouhodobě se myšlenka pouhého empirismu neprokázala jako životaschopná. Od konce čtyřicátých let se navíc objevil nový impuls v podobě studia kognice, který dal výzkumné psychologii nové a skutečně silné téma a společně s dalšími směry v průběhu padesátých let etapu striktního fyzikalismu v podstatě uzavřel. Myšlenku základní pozitivistické teze (tj. zejména nutnost vycházet z ověřitelných fakt) si však vědecká psychologie ponechala; stejně jako své zaměření na deskripci a poznávání formou pozorování a experimentu (Mandler, 2007).

Počátkem 20. století se zformovala také aplikovaná psychologická věda, **aplikovaná psychologie** (*applied psychology*), zahrnující užitou klinickou psychologií a další obory zaměřené na praxi (např. pedagogickou psychologií či psychologií práce). Vznik klinické psychologie jako nejstaršího aplikovaného psychologického oboru je datován do roku 1896, kdy byla americkým psychologem Lightnerem Witmerem do klinické praxe poprvé uvedena kazuistická metoda (Baštecká, 2003). Od této doby se také v oblasti klinické psychologie, i obecně psychologie aplikované, objevilo množství různorodých směrů, např. psychodynamické přístupy, gestaltismus či humanistická psychologie.

Současný vývoj vědecké psychologie lze charakterizovat relativně **vysokou propojeností s dalšími obory**. Právě tato interdisciplinarita dala v posledních desetiletích vzniknout mnoha novým psychologickým specializacím, jako je např. neurověda, evoluční psychologie či počítačová psychologie. V dnešní době je vydáváno kolem 550 různých psychologických periodik (Thomson Reuters, 2013), tematicky rozdělených do oblastí psychologie aplikované, biologické, klinické, vývojové, pedagogické, experimentální, matematické, multidisciplinární, psychoanalytické a sociální. Odborné psychologické texty nalezneme i na stránkách prestižních časopisů, jako jsou např. *Nature* a *Science*.

Časová osa znázorňující přibližnou posloupnost hlavních psychologických směrů

Zobrazení směrů v časové ose

Jednotlivé směry jsou časově lokalizovány pouze orientačně (řadu směrů není možné zcela přesně časově vymezit). Zvýraznění směrů souvisí se strukturou této kapitoly, resp. s jejími oddíly. Časová osa vychází z vlastní autorské rešerše.

1.2 Strukturalismus (*structuralism*) (Sedláková, 2003a, s. 9–24)

Strukturalismus je směr založený na **rozkladu psychických jevů na prvky**, resp. znaky (např. rozklad vědomí cestou introspekce) – tj. na specifikaci duševní struktury formou analýzy jejích elementů. Struktura (soubor jevů a jejich vzájemných vztahů) je považována za podstatu jevu. V tomto směru strukturalismus vytváří opozici vůči funkcionalismu.

Wilhelm Maximilian Wundt (1832–1920) ↻

- psychologické experimenty v oblasti **apercepce** (*apperception*) (první psychologická laboratoř, 1879, Lipsko)
- psychologie je studium „bezprostřední zkušenosti“ – vědomí (*immediate experiences of consciousness*)
- psychofyzický **paralelismus** (duševní děje jsou doprovázeny tělesnými procesy, ale nedochází mezi nimi ke vzájemné interakci)
- **metody**: psychologie může využívat metod přírodních věd, zejména kontrolovaného experimentu – např. u čítí, vnímání a pozornosti, které mají kvantitativní stránku (např. reakční časy) i kvalitativní stránku (introspekce dané osoby, probanda)
- klíčová je **kontrola z pozice experimentátora a exaktní zakotvení experimentu**
- odmítá asocianismus – vyšší psychické procesy nelze studovat ani experimentem, ani introspekci

Edward Bradford Titchener (1867–1927) ↻

- původně filozof a fyziolog, který rozšířil strukturalismus a založil tradici **americké psychologické školy**
- hlavním úkolem psychologie je **analýza subjektivní zkušenosti** (*subjective experience*)
- **definice mysli** (souhrn duševních dějů) a **vědomí** (momentální duševní děje) (Plháková, 2006, s. 101–102)
- přínos v řadě oblastí – např. metody výzkumu, vybavení psychologické laboratoře, výzkum percepce, myšlení, výrazu tváře, pozornosti

1.3 Funkcionalismus (*functional psychology, functionalism*) (Hoskovec, 2003, s. 34–41)

Funkcionalismus je směr, který se vymezil vůči abstraktnímu strukturalismu – přináší požadavek **zkoumání praktických problémů**, zejména na konkrétních myšlenkových procesů a schopnosti organismů adaptovat se na prostředí. Na utváření funkcionalismu se podílel především filozofický **pragmatismus** (*pragmatism*). Funkcionalismus podnítl také vznik aplikované psychologie (zvláště psychodiagnostiky, průmyslové psychologie a klinické psychologie) (Plháková, 2006, s. 102–105).

Významní představitelé funkcionalismu (zvýrazněná jména odkazují k následnému komentáři v textu) (podle Hoskovec, 2003, s. 35)

Představitel	Charakteristika
Angell, J. R. (1869–1949)	v roce 1906 odlišil funkcionalismus od strukturalismu
Carr, H. A. (1873–1954)	žák J. R. Angella, zdůrazňoval adaptivnost organismu
Cattell, M. J. (1860–1944)	průkopník diferenciální psychologie
Dewey, J. (1859–1952)	psychologie sociální a pedagogická
Hall, G. S. (1844–1924)	rozděloval pedopsychologii
James, W. (1842–1910)	předchůdce funkcionalismu
Mead, G. H. (1863–1931)	psychologická metodologie
Thorndike, E. L. (1874–1949)	experimentální pedagogická psychologie; zoopsychologie
Woodworth, R. S. (1869–1962)	experimentální psychologie

John Dewey (1848–1910) ↔ (Hoskovec, 2003, s. 38; Plháková, 2006, s. 103)

- psychologie učení pomocí činnosti, tzv. **pragmatická pedagogika** (souvisí s tzv. pedocentrickou školou)
- odmítá herbartismus – výuka má být aktivní, spojená se zájmy dítěte, rozvíjející schopnost řešit problémy, učení by mělo mít vztah i k dětskému životu (ne jen „jednou, do budoucna“), zdůrazňuje individualitu dítěte

William James (1848–1910) ↔ (Hoskovec, 2003, s. 36)

- **zakladatel koncepce funkcionalismu**; předchůdce transpersonální psychologie – chování je výsledkem protichůdného působení popudů a zábran (ty jsou principem vůle a charakteru)
- tvůrce teorie emocí (James–Langeova teorie) – emoce jsou důsledkem fyziologických změn
- představitel filozofického **pragmatismu** (pravdivé je to, co je uznáno jako prakticky užitečné a vedoucí k cíli)

Edward Lee Thorndike (1874–1949) ↔ (Hoskovec, 2003, s. 40; Plháková, 2006, s. 153–155)

- v první fázi **funkcionalista**, poté behaviorista
- vytvořil teorii **konekcionismu** (*connectionism*), zakladatel **zoopsychologie** – na počátku pracoval s učením zvířat (učení pokusem/omylem – tj. eliminací nesprávných odpovědí)
- důležitý **experimentální pedagogický psycholog** – aktivní učení (učení se samostatně, neřízené zadáním učitele), využívání analogií a asociací, opakování (posiluje učení), využívat více pokusů (pokus a omyl) apod.

1.4 Psychodynamické přístupy (*psychodynamics, depth psychology*)

Do kategorie **psychodynamických přístupů** (tzv. hlubinných) zařazujeme směry vysvětlující psychické fenomény převážně pomocí popisu dynamických (zejm. vnitřních, nevědomých) sil, které ovlivňují manifestní (zjevné) chování (Zeldow, 2010).

Významní představitelé psychodynamických přístupů (původní přehled)

Představitel	Označení teorie	Alternativní označení teorie (jiné seskupení autorů)
Freud, S. (1856–1939)	psychoanalytická teorie (<i>psychoanalytic psychology</i>)	
Adler, A. (1856–1939)	individuální teorie (<i>individual psychology</i>)	
Jung, C. G. (1875–1961)	analytická teorie (<i>analytic psychology</i>)	komplexní teorie (<i>Jung's complex theory</i>)
Horneyová, K. (1885–1982)	interpersonální teorie (<i>interpersonal psychoanalytic theory</i>)	kulturní / humanistická psychoanalýza (<i>cultural school of psychoanalysis / humanistic psychoanalysis</i>)
Sullivan, H. S. (1892–1949)		
Fromm, E. P. (1900–1980)	psychosociální teorie (<i>psychosocial development theory</i>)	
Erikson, E. (1902–1982)		

Sigmund Freud (1856 – 1939) ↻ (Drapela, 2001, s. 19–28)

- **psychoanalytická teorie** (*psychoanalytic psychology*)
- základní teorie:
 - **fyzilogický determinismus** (*physiological determinism*) – tělesné puzení je hlavní determinantou chování
 - **duševní energie má sexuální povahu**
 - klíčová je role **nevědomí** (*unconscious*):
 - vědomí je vrcholkem ledovce, pod ním je předvědomí (zapomenuté myšlenky a zážitky) a „zcela dole“ leží nevědomí (neuvědoměné motivy a myšlenky)
 - vliv nevědomí dokumentoval na parapraxi (tzv. freudovská přerážka, *Freudian slip*)
- struktura osobnosti:
 1. **Id** (iracionální, řízené principem slasti)
 2. **Ego** (racionální, řídí se principem reality)
 3. **Superego** (vědomá a nevědomá část, řízená principem dokonalosti):
 - mezi jednotlivými úrovněmi dochází k interakci – často pak vznikají konflikty (intrapersonální konflikty)

- základní pudy – Éros (pud života – princip slasti) vs. Thanatos (pud smrti – princip nirvány)
- na nevědomé úrovni se uplatňují obranné mechanismy (slouží k ochraně Ega; např. vytěsnění, sublimace, regrese a fixace)
- vývojová stadia osobnosti (redukovaný přehled):
 1. orální stadium – sání a polykání
 2. anální stadium – spontánní vyprazdňování střev
 3. falické stadium – (auto)erotické chování, vznik konfliktů (Oidipův, Elektrín); kastráční úzkost (chlapci) a závidění penisu (dívky)
 4. období latence – ústup sexuality; význam práce a relaxace
 5. genitální stadium – puberta; nárůst sexuality, vstup do dospělosti
- **teorie snů** – vhled do nevědomých přání (sny se je snaží splnit); mají manifestní (zjevný) a latentní (skrytý) význam
- **teorie úzkosti** – reakce na nerozpoznané ohrožení; neurotická (obava z trestu) a morální (obava z pocitů viny)

Carl Gustav Jung (1875–1961) ↔ (Drapela, 2001, s. 31–38; Plháková, 2006, s. 191–195)

- **analytická teorie** (*analytical psychology*)
- osobnost je samostatnou soustavou – tzv. **psyché**; komplex psyché zahrnuje kolektivní nevědomí, osobní nevědomí, ego (vědomé Já) a bytostné Já (*self*) (spojník vědomí a nevědomí)
- široký pohled na vývoj člověka (zdůrazňující fylogenetický vývoj, tj. vývoj druhu)
- pracuje také s termínem **libido** – to ale není pouze sexuální, ale je psychickou energií obecně
- bipolární typologie osobnosti – **introverze** a **extraverze**
- základní psychické funkce – myšlení, cítění, smyslové vnímání a intuice (poznávání skrytého významu)
- základní termíny:
 - **kolektivní nevědomí** (*collective unconscious*) – dědictví po předcích (např. etnické či rodinné)
× osobní nevědomí (získané v průběhu života)
 - **archetyp** (*archetype*) – zejména persona (ochrana individuality před tlakem společnosti); animus/anima (mužnost/ženskost); stín (zvířecí tendence) a Já
 - **komplexy** – propojení prvků osobního nevědomí jedince (často souvisejí s negativními jevy, ovlivňujícími vědomí a emoční prožívání)

Alfred Adler (1856–1939) ↔ (Drapela, 2001, s. 41–48; Plháková, 2006, s. 190)

- **individuální teorie** (*individual psychology*)
- nevědomí je spojeno s neurotickým chováním; neurózy mají zdroj např. v nedostatku odvahy či v pocitech méněcennosti (viz níže)

- hlavní motivací člověka je **společenský cit** (pocit sounáležitosti, *social interest*) a **usilování o nadřazenost** (překonání pocitů méněcennosti, *inferiority complex*)
- důležitý faktor budoucích postojů a vzorců chování je sourozenecké pořadí (např. ambiciózní benjamínci)
- důležité jsou také rané vzpomínky (z dětství) – ty slouží k potvrzení našeho aktuálního sebepojetí
- celkově je Adlerova teorie více sociální než např. Freudova psychoanalytická teorie
- základní termíny:
 - **pocit méněcennosti** – původně důsledek fyziologické příčiny (tzv. orgánová méněcennost); může způsobit antisociální chování
 - **tvůrčí Já** – důsledek pozitivního vývoje osobnosti

Karen Horneyová (1885–1982) ↔ (Drapela, 2001, s. 51–56; Plháková, 2006, s. 203)

- **interpersonální teorie** (také kulturní či humanistická psychoanalýza) (*interpersonal psychoanalytic theory*)
- navázala na Adlera v rovině „sociální psychoanalýzy“ (důležitost sociálních faktorů)
- kritika Freuda za pohled na ženu – jedna ze zakladatelek feministické psychologie
- klíčovou důležitost mají **zážitky v dětství** a související **vztahy s druhými lidmi** (interpersonální vztahy):
 - tři modely chování – pohyb k lidem, pohyb proti lidem, pohyb od lidí
- shrnula **neurotické potřeby dospělých** (nutkavé, nevědomé; celkem nejméně deset takových potřeb):
 - tyto potřeby se snaží zmírnit úzkost (např. potřeba náklonosti a schválení, moci, výkonu či nezávislosti)
 - je možné je překonat (i vlastní pomocí)

Harry Stack Sullivan (1892–1949) ↔ (Drapela, 2001, s. 56–60; Plháková, 2006, s. 200)

- **interpersonální teorie** (také kulturní či humanistická psychoanalýza) (*interpersonal psychoanalytic theory*)
- osobnost je pouze výsledkem interpersonálních vztahů, resp. přizpůsobení se jim
- vztahy rozděluje na sociální, sexuální, kognitivní; první interpersonální zkušeností je kojení
- základní termíny:
 - **dynamismy** (*dynamisms*) – vzorce transformace energie (např. dynamismus slasti)
 - **prs v ústech** – tzv. dobrý (*good breast*) nebo zlý prs (*bad breast*) – ovlivňuje emoční stav kojence
 - **tenze** (*tension*) – pnutí vzniklé opomenutými potřebami nebo úzkostí; dlouhotrvající tenze způsobuje apatii

- stadia vývoje osobnosti:
 - rané dětství (do rozvoje řeči), vlastní dětství (do vstupu do školy), juvenilní (první stupeň ZŠ), preadolescence (začátek puberty, raný teenager; objevuje se tzv. velký kamarád), raná adolescence (teenager; spojené s vnímáním sexuality), pozdní adolescence (mladá dospělost spojená se sexualitou)
- stadia kognitivního vývoje:
 - prototaxické (stadium vjemů; dotek, zrak a sluch), parataxické (základní vztahy mezi událostmi; v dospělosti např. pověry), syntaxické (využívání logiky a rozumu)

Erich Pinchas Fromm (1900–1980) ↔ (Drapela, 2001, s. 63–67; Plháková, 2006, s. 201–202)

- **psychosociální teorie** (*psychosocial theory*) neboli také kulturní či humanistická psychoanalýza (*humanistic psychoanalysis*); sociolog, historik, filozof, zástupce tzv. neofreudiánsví s vlivem marxismu (tzv. humanistický komunitární socialismus)
- teorie osobnosti:
 - osobnost tvoří **temperament** (konstituční, relativně trvalý) a **charakter** (vliv okolí, hodnotové volby)
 - charakter může být **produktivní** (např. láska a práce) i **neproduktivní** (např. vykořisťovatel):
 - neproduktivní charakter má čtyři základní typy zaměření (orientace) – receptivní (očekává prostředky), kořistnické (agresivně zabírá prostředky), hromadivé (shromažďuje prostředky), tržní (cenu věcí určuje trh)
 - charakterové procesy – **socializace** (budování vztahu k okolí) a **asimilace** (přisvojování žádoucích věcí, konzumerismus)
- základní lidské potřeby – vztaženost, transcendence, zakořeněnost, identita, orientační rámec
- v terapii klíčová snaha obnovit schopnost milovat (láska je aktivní sjednocující silou):
 - základní typy lásky – **bratrská** (sobě rovní lidé), **mateřská** a **erotická** (nejklamnější forma)

Erik Erikson (1902–1982) ↔ (Drapela, 2001, s. 67–70)

- **psychosociální teorie** (*psychosocial development theory*)
- modifikoval psychoanalýzu (zejména v omezení vlivu pudů na chování jedince)
- vývoj osobnosti formou řešení osm hlavních **konfliktů** (*conflicts*) – vyřešením je získána **ctnost** (*virtue*):
 - konflikty: důvěra × základní nedůvěra („naděje“); autonomie × zahanbení/pochybnost („vůle“); iniciativa × vina („účelnost“); snaživost × méněcennost („kompetence“); identita × zmatení rolí („věrnost“); intimita × izolace („láska“); generativita × stagnace („pečování“); integrita ega × zoufalství („moudrost“)

1.5 Behaviorismus a neobehaviorismus (*behaviorism, neo-behaviorism*)

Behaviorismus je opozicí vůči introspektivní metodě a mentalistickému vymezení psychologie – považuje vědomí za objektivně nezkoumatelné. Základem behaviorismu je pozorování **chování** (tzv. objektivní psychologie; pojem Bechtěreva z roku 1910) (Hartl & Hartlová, 2000, s. 71). V tom navazuje zejména na práce evolučních biologů (např. mechanické chování zvířat; např. Jacques Loeb) a fyziologů (např. oblast reflexologie; např. I. P. Pavlov). Pozdější **neobehaviorismus** doplňuje schéma interakce mezi jedincem a prostředím o prvek vnitřních proměnných (tzv. intervenujících), zejména o vliv dědičnosti, učení a fyziologického stavu (Plháková, 2006, s. 159).

Významní představitelé behaviorismu a neobehaviorismu (podle Hoskovec & Sedláková, 2003a, s. 88–89)

Označení fáze	Paradigma*	Představitel	Charakteristika
První radikální behaviorismus (1912–1925/27)	B = f (S, O)	Hunter, W S. (1889–1954)	experimentální psychologie; zavedení antroponomie
		Lashley, K. S. (1890–1958)	fyziologická psychologie; výzkum senzorické diskriminace; cerebrální funkce
		Watson, J. B. (1878–1958)	program behaviorismu
		Weiss, A. P. (1879–1931)	experimentální a vývojová psychologie
Druhá	B = f (S, P, H, T)	Tolman, E. C. (1886–1959)	teorie učení (pojem intervenující proměnná); molární a molekulární přístup; kognitivní mapa
popisný behaviorismus	B = f (S, A)	Hebb, D. O. (1904–1985)	distální a proximální proměnné
		Hull, C. L. (1884–1952)	S-R teorie učení
mentální operacionalismus (1925/27–1945/48)		Guthrie, E. R. (1886–1959)	teorie učení; zákon styčnosti (tzv. kontiguity)
		Mead, G. H. (1863–1931)	sociální behaviorismus; symbolický interakcionismus
		Skinner, B. F. (1904–1990)	operantní teorie učení; odmítl intervenující proměnné a hypotetické pojmy
Třetí neobehaviorismus (1945/48–1957)	intervenující proměnné proti hypotetickým konstruktům	Berlyne, D. E. (1924–1976)	kognitivní teorie motivace
		Brunswik, E. (1903–1955)	molární a molekulární behaviorismus; model čočky; pravděpodobnostní funkcionalismus
		Dollard, J. (1900–1980)	sociální učení; psychoterapie; osobnost
		Estes, W. K. (1919–2011)	teorie paměti; implicitní a explicitní výzkum kognice
		Hilgard, E. R. (1904–2001)	přehled teorií učení; motivace; experimentální výzkum hypnózy
		Hull, C. L. (1884–1952)	axiomatizace procesu učení
		Miller, N. E. (1909–2002)	psychoterapie neuróz; syntéza; psychoanalýza a teorie učení
		Morris, Ch. W. (1901–1979)	základy teorie znaků; analýza sémiozy; jazyk
		Mowrer, O. H. (1907–1982)	kritika Pavlovova učení; teorie učení a chování, frustrace a agrese